

KUML 2020

KUML 2020

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Indhold / Contents

Artiklerne i Kuml fagfællebedømmes efter gældende regler

Tilrettelægning: Louise Hilmar

Omslag: Louise Hilmar

Korrektur: Anne Lise Hansen

Oversættelse og sproglig revision: Anne Bloch Jørgensen & David Earle Robinson

Tryk: Narayana Press

Skrift: Aldine 401 BT

Papir: Arctic Volume

Copyright © 2020 Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 978-87-93423-50-3

ISSN 0454-6245

Torsten Madsen

Fra grænselandet mellem to kulturer Tragtbægerkultur og enkeltgravskultur i det centrale Østjylland.....	9
From the borderland between two cultures The Funnel Beaker culture and the Single Grave culture in central eastern Jutland.....	75

Laura Ahlqvist

“Sol-guden” i nyt lys Gensyn med en velkendt ragekniv	85
Shedding new light on the “Sun God” The Vestrup Mark razor revisited.....	106

Morten Søvsø

Frie og ufrie bønder Landsbyer, gårde og socialstruktur på den jyske vestkyst i <i>la longue durée</i>	109
Freemen and villeins <i>A longue durée</i> perspective on villages, farmsteads and social structure in western Jutland.....	168

Frederik Callesen

By og grav Status over 30 års arkæologi i det ældste Horsens.....	171
Town and ditch Status after 30 years of archaeology in early Horsens.....	213

Esbén Klinker Hansen

To østjyske smedjer fra middelalder og renaissance Belyst gennem arkæologiske fund og arkæometallurgiske analyser.....	217
Archaeological and archaeometallurgical investigations of two smithies in eastern Jutland – one Medieval, the other Early Modern.....	257

Lene Møllerup

På munkenes bord

Cisterciensernes mad og madkultur i middelalderens Danmark..... 259

On the monks' table

The food and culinary heritage of the Cistercians in Medieval Denmark..... 288

Helle W. Horsnæs

Klassifikation af mønter fra Valdemartiden

Tanker med udgangspunkt i en mønt fra Gudme Kirke..... 291

Classification of coins from the Valdemar era

Thoughts prompted by a coin from Gudme church..... 320

Anmeldelser

Rica Annaert, Tim Bellens, Pieterjan Deckers, Frans Theuws, Dries Tys, Robert van Dierendonck, Luc van Impe, Johan Veeckman og Laurent Verslype (red.):

Early medieval waterscapes. Risks and opportunities for (im)material cultural exchange
(Jens Ulriksen)..... 321

Adam Cieśliński og Bartosz Kontny (red.):

Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD.
(Rasmus Birch Iversen)..... 324

Thomas Søes Finderup:

Saga Oseberg. Rekonstruktion af et vikingskib
(Otto Uldum)..... 327

Svein H. Gullbekk og Anette Sættem:

Norske Myntfunn 1050-1319, Penger, kommunikasjon og fromhetskultur
(Helle W. Horsnæs)..... 329

Ole Høiris og Peter K.A. Jensen (red.):

Evolutionens menneske – menneskets evolution. Om aben, der blev verdens herre
(Trine Kellberg Nielsen)..... 333

Mette Svart Kristiansen & Charlotte Boje H. Andersen (red.):

Bygning og bolig, gård og toft. Middelalderens Rurale Danmark
(Anna Severine Beck)..... 336

Marianne Rasmussen Lindegaard:

Danmarks oldtid i landskabet. Fra rensdyrjægere til vikingekongerne – 72 fortællinger om vores forfædre
(Lise Frost)..... 340

Eva Mortensen & Rubina Raja (red.):

Store danske arkæologer på jagt efter fortidens byer
(Christopher Prescott)..... 343

Tinna Møbjerg, Ulla Mannering, Hans Rostholm og Lise Ræder Knudsen (red.):

The Hammerum Burial Site. Customs and Clothing in the Roman Iron Age
(Lise Bender Jørgensen)..... 345

Sigmund Oehrl:

Die Bildsteine Gotlands. Probleme und neue Wege ihrer Dokumentation, Lesung und Deutung
(Peter Pentz)..... 347

Lis Helles Olesen, Esben Schlosser Mauritsen & Mathias Christiansen Broch:

Luftarkæologi 2. Luffotos, droner, laser og geofysik
(Ole Risbøl)..... 349

Alexandra Pesch & Michaela Helmbrecht (eds.):

Gold foil figures in focus. A Scandinavian find group and related objects and images from ancient and medieval Europe. Advanced studies in ancient iconography I. Papers from an international and interdisciplinary workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) in Schleswig, Schloss Gottorf, October 23rd-25th 2017
(Kent Otte Laursen)..... 352

Linda Qviström:

Rum utan utsikt. Fönster och ljus i medeltida byggnader
(Jes Wienberg)..... 360

Lotte Reedtz Sparrewohn, Otto Thomas Kastholm & Poul Otto Nielsen (eds.):

Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark
(Mats Larsson)..... 362

Claus Frederik Sørensen:

Nyborg fæstning. Middelalder & renæssance
(Bjørn Westerbeck Dahl)..... 363

Jens Ulriksen: Vester Egesborg. En anløbs- og togtamlingsplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid på Sydsjælland

(Torben Sarauw)..... 365

Jeanette Varberg:

Viking. Ran, ild og sværd
(Søren M. Sindbæk)..... 370

flybåren laserskanning er svært interessant lesning. Det eneste undertegnede savner, er en oppsummering/et konkluderende avsnitt som runder det hele av, slik det finnes avslutningsvis i både geofysikk- og drone-gjennomgangen.

Kapittel 10 *Lodsejere og luftfotoarkæologi*. Her rapporteres det fra intervjuer av grunneiere som er gjennomført som en del av evalueringen av prosjektet. Forbilledlig har man altså brukt tid og ressurser for å høre hva grunneiere mener om fly-arkæologi, noe som er sjelden kost innenfor fjernmåling. Kanskje til og med unik.

I sluttkapitlet (kap. 11) samles trådene. Først med et lite resymé, etterfulgt av noen perspektiver for fremtiden.

Da er det også på tide med en oppsummering herfra. *Luftarkæologi 2* er en vellykket publikasjon som bør ha appell til både leg og lærd. Her er noe for enhver smak, uansett om man er alminnelig interessert i arkeologi, arbeider innenfor faget, eller er spesialist på arkeologisk fjernmåling. Publikasjonen byr på stoff som treffer alle disse gruppene. Videre bør den gi mersmak og lyst til å utvide sin kunnskap om temaet. Teksten er velformulert, og forfatterne klarer å gi stoffet en balansert fremstilling som både får frem et vell av fascinerende resultater samtidig som metodenes mangler og begrensninger også kommer godt frem. Bunnlinjen må være at hver metode har mye å bidra med i arkeologien hver for seg, og samlet sett enda mer.

De to flotte bøker står som de mest håndgripelige bevis på det nasjonale kompetansesenter på fjernmåling – og spesielt på flyfotoarkæologi – som Lis Helles Olesen og kretsen rundt henne har bygget opp ved Holstebro Museum med flid og dyktighet over en lang årrekke. Noen parallell til dette finnes ikke noe annet sted – i hvert fall ikke i Norden. Arbeidet og de oppnådde resultater har skapt bred oppmerksomhet og interesse innenfor det

internasjonale arkeologiske flyfotomiljøet. Vi er mange som ser frem til fortsettelsen.

Ole Risbøl

Institutt for arkeologi og kulturhistorie
NTNU Vitenskapsmuseet
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Trondheim

Alexandra Pesch & Michaela

Helmbrecht (eds.): *Gold foil figures in focus. A Scandinavian find group and related objects and images from ancient and medieval Europe. Advanced studies in ancient iconography I. Papers from an international and interdisciplinary workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) in Schleswig, Schloss Gottorf, October 23rd-25th 2017.* Schriften Des Museums Für Archäologie Schloss Gottorf. Ergänzungsreihe Band 14. München 2019. 452 sider. ISBN 978-3-89937-249-6. Pris: 68 €.

Guldgubberne – de papirtynde og fin-gerneglestore gyldne bilder fra yngre germansk jernalder udelukkende fundet i Skandinaviens – har fascinert og mystifisert forskningen siden Jacob von Melle genopdagde dem i 1700-tallet. Formålet med det foreliggende verk er at starte en proces, der så vidt muligt skal munde ud i en løsning på guldgubbernes gåde eller i det mindste nå frem til en kvalificeret videnskabelig konsensus omkring guldgubbernes funktion og mening. Bogen er tænkt som et vigtigt forstudie af komparativt materiale og annonceres som den første ud af en serie. Næste skridt vil være et arbejdsemne om fundkontekst og regionale spredninger. Når dette grundlag er lagt, er det forhåbningen, at der kan drages endelige konklusioner om funktion og semantisk indhold. Denne første grundlæggende volumen søger således at samle,

præcisere og diskutere den tilgængelige viden og sætte guldgubberne ind i større sammenhænge for at afprøve mulige op-rindelser, paralleller og inspirationskilder. Guldgubberne er i fokus, men linsens pe-riferi består af billedmateriale fra Europas jernalder, senantik og middelalder.

Ambitionen fejler således ikke noget. Og lad det være sagt med det samme: Det anlagte perspektiv og kvaliteten af arbejdet både aftvinger respekt og indgy-der forhåbning om, at et nyt og frugtbart perspektiv af blivende værdi etableres med denne serie.

Bogen er, som det fremgår af titlen, resultat af en workshop arrangeret af Zentrum für Baltische und Skandina-vische Archäologie (ZBSA) på Gottorp Slot. Ud over arkæologer med forud-gående ekspertkendskab til guldgubber og beslægtede emner, er der indhentet eksperter fra en bred vifte af relevante fag til at klarlægge spørgsmål om mulige forbindelser og inspirationskilder i keltisk, gotisk, kontinentalgermansk, angelsak-sisk, romersk, byzantinsk, tidlig kristen og højmiddelalderlig figur- og billedkunst. I alt 26 forskere fra otte lande har deltaget i diskussionen. Tværfagligheden er værkets styrke, og redaktørerne er begge førende forskere indenfor den yngre jernalders billedverden i Skandinavien. Bogen er selvfølgelig forsynet med rigelig og rele-vant billedmateriale i god kvalitet, som emnet også kræver.

Bogen indledes med redaktørernes redegørelse for symposiets arbejdsmetode og dernæst en grundig oversigtsartikel med basale fakta omkring guldgubberne af forskningsfeltets *grande dame* Margrethe Watt. Artiklerne er herefter inddelt i sek-tioner, hvor det første emne er den nordiske yngre jernalders billedverden; i næste sektion behandles komparativt materiale fra resten af Europa og specielle spørgs-mål. Den følgende sektion har titlen "A world of warriors" og behandler forskel-

lige overregionale fællestræk og forbindel-ser i datidens elite, som det findes udtrykt på forskellige billedmedier. Herefter følger en sektion med fokus på forsk-ningshistorik med tidligere tolkninger og nye forslag. Bogen afsluttes med redak-tørernes meget nyttige opsummering og interessante syntese, med henvisning til diskussionerne i arbejdsgrupperne, der dog desværre ikke er transskriberet og medtaget i publikationen.

Som redaktørerne også indrømmer, har man allerede i denne første volumen naturligvis ikke kunnet undgå at forholde sig til spørgsmål omkring semantisk tolkning og guldgubernes anvendelse. Da der netop her peges fremad mod det videre arbejde, vil undertegnede, fremfor en slavisk gennemgang af alle bidragene, fortsætte denne anmeldelse ved at frem-hæve nogle forskellige temaer, holdninger og stridspunkter omkring guldgubernes oprindelse, funktion og ikonografi, der kommer til udtryk i publikationen.

En af konklusionerne, der nok var ventet, er, at guldgubberne som fænomen er opstået i Skandinavien. Det har ikke været muligt at finde direkte forbilleder ude i Europa, selv om de forskellige for-fattere på mange måder bidrager med interessante paralleller, der belyser mulige funktionstolkninger af guldgubberne. Det bedste bud på en objektgruppe, der kan ses som egentlig prototype for guldgubberne, fremlægges af Torun Zachris-son, nemlig de skandinaviske figuriner fra yngre romersk og ældre germansk jernalder. Ultimativt betyder det, at de importerede romerske gudestatuetter, der regnes for inspirationen for de hjemlige figuriner, ligger til grund for guldgub-berne, men altså uden at der er tale om direkte påvirkning udefra. Figurinerne varierer i størrelse fra 12 til 3 cm, og herfra er der ikke langt ned til guldgub-berne. Materialet er ofte bronze, men delvis forgyldning er også karakteristisk,

ligesom en del små plastiske figurer i guld efterhånden kendes, ikke mindst på Bornholm, hvor de findes i sammenhæng med guldgubber. En fællesmængde eksisterer også i den hele eller delvise nøgenhed, gestus og positur. Som fremhævet af Watt er der også definatoriske grænsetilfælde mellem de bornholmske plastiske guldfigurer og guldgubber. Man fornemmer her en udvikling gennem miniaturisering fra figuriner over udhamrede og udskårne gubber til de stemplede guldfoliestykker.

Denne løsning på problemet omkring guldgubbernes oprindelse er både enkel og overbevisende, men efterlader dog stadig spørgsmål. Sonja Marzinzik omtaler de nært beslægtede figuriner fundet i det angelsaxiske England, dateret til 7. århundrede og dermed yngre end de skandinaviske figuriner, men samtidige med guldgubberne. Er der tale om parallelle udviklinger fra samme udgangspunkt? En anden implikation er, at tolkningen af disse beslægtede objektgrupper må gribe ind i de andre og lægger op til debat: Er der tale om idoler, amuletter eller offergaver?

Margrethe Watt, der mere end nogen anden har stået for at skabe systematisk oversigt over guldgubberne, introducerede tidligt begrebet "tempelenge" som en skitse for forståelse af guldgubbernes anvendelse. En komplet redegørelse for hendes tanker på dette punkt findes ikke i denne publikation, men kommer formentlig med den længe ventede monografi om Sorte Muld og guldgubberne. Mange andre relevante bud og begreber er blevet bragt ind i debatten i mellemtiden, og disse diskuteres løbende i denne volumen.

Spørgsmålet belyses fra mange forskellige vinkler. Den arkæologiske kontekst er selvfølgelig central. Nævnt bliver fund-sammenhænge med betalingsguld, rituelt sammenfoldede og destruerede gubber, tilknytning til centralbygder, fundkontekster i kulthuse og ved formodede

højsæder i haller, der alt sammen peger i retning af den religiøse og ideologiske sfære. Alt dette forventes et kommende symposium at vende tilbage til.

Et vigtigt sidelys kastes på problematikken gennem det komparative materiale, der jo er publikationens hovedemne. Fremhæves bør især Manuel Fleckers artikel om romerske votivtavler af metalblik, da disse votivblik før er blevet ført i felten som direkte forbilleder for guldgubberne. Flecker viser dog, at denne teori ikke er holdbar. De romerske votivtavler er som regel af sølv og betydeligt større end guldgubberne, de er desuden gået af brug flere hundrede år, før guldgubberne dukker op, og deres udbredelse er begrænset til de nordvestlige romerske provinser. Motivmæssigt er der også højst tale om overensstemmelser på et mere generelt eller abstrakt plan. Der kan i det hele taget ikke påvises specifikke forbilleder til guldgubbefænomenet uden for Skandinavien. Tilbage står dog som en vigtig konklusion på de komparative undersøgelser, at små objekter fra europæisk oldtid og middelalder, såsom romerske votivtavler eller terrakotta-figuriner deponeret i sakral kontekst og fremstillet alene med det formål at blive givet som takofre eller votiver, er en vigtig fundkategori for per analogi at drage slutninger om guldgubbernes funktion. En anden vigtig pointe er, at de menneskelignende figurer på disse specialfremstillede offergaver ikke nødvendigvis eller automatisk skal tolkes som guder, når der ikke er særlige attributter, der tillader denne tolkning, men at der ofte er tale om netop mennesker, med andre ord fromme tilbedere og sponsorer af offergaver.

Guldgubbefigurerne kropssprog og gestik er længe blevet set som en kode, der, hvis den kan knækkes, er nøglen til at forstå, hvad de små menneskefigurer foretager sig. Watt har peget på flere eksempler i både samtidig senantik og tidlig

kristen ikonografi, hvor nogle af gestusene synes at henvise til tilbedelse eller underkastelse og ydmyghed i nærværelse af en guddom. Egon Wamers har i en anden sammenhæng redegjort for udbredelsen i germansk figurkunst af den meget udbredte gestus med løftet hage og den ene hånd foran munden som afledt af den antikke gestus for lovprisning, *acclamatio*.

En formodning om muligheden for sammenligning også med senere materiale fra højmiddelalderen, især illumineerede håndskrifter, modtog dog et hårdt slag på symposiet. Axel Chr. Gampp, der er ekspert i middelalderens gestussprog, har påvist, at der sker en udvikling fra antikkens rige gestussprog mod et fattigt og mere meningstomt udvalg i løbet af middelalderen. Rent metodisk fraråder Gampp også sammenligninger af gestusser på tværs af tid og endda på tværs af samtidige objektgrupper. Gampps specifikke *case study* er illustrationer af komedier. Man kan spørge, om andre områder, såsom retslige gestusser, der tidligere har været bragt på banen af skandinavierne Rudolf Simek og Sharon Ratke ud fra illustrationer og beskrivelser i højmiddelalderlige håndskrifter, kunne tænkes at være mere konservative? Det synes heller ikke ganske udelukket, at især samtidigt sammenligningsmateriale uden for guldgubbernes mikrokosmos stadig kan være relevant. I det mindste forventer denne anmelder ikke, at hele forskningsfeltet nu vil opgive sammenlignende undersøgelser af gubbernes karakteristiske gestikulationer, eller at Watts og Wamers resultater forlades.

Der er i sagens natur store vanskeligheder forbundet med at afgøre, om guldgubberne tilhører en bestemt religionsfænomenologisk eller religionshistorisk kategori frem for en anden. Der er her god brug for begrebsafklaringer og diskussion af, hvordan man kan skelne arkæologisk mellem forskellige

muligheder, ikke mindst med tanke på guldgubbeforskningens tværfaglige karakter. Den artikel, der går mest i detaljer med de forskellige begreber, er forfattet af religionshistorikeren Olof Sundqvist, der er vant til at arbejde tværfagligt med inddragelse af arkæologisk materiale. Med fokus på gubberne med parmotiv argumenterer Sundqvist for den mulighed, at i det mindste disse gubber kan forstås som votiver eller mere præcist *ex voto* offergaver, dvs. offergaver givet som indfrielse af et løfte, altså en modgave til en guddom som kvittering for modtagelse af en efterspurgt ydelse. I pargubbernes tilfælde skulle der være tale om takgivelse for opfyldelse af et ønske om et succesfuldt indgået ægteskab eller opnået frugtbarhed. Sundqvist konkluderer dog, at det ikke er muligt at afgøre, om gubberne bedst forstås som specifikt *ex voto* ofringer frem for takofre uden forudgående løfte om ofring. Det kan heller ikke afgøres med sikkerhed, om parret skal forestille et eksemplarisk mytisk *hieros gamos*, dvs. guddommeligt bryllup, frem for specifikke dødelige ægtefolk, et mere abstrakt begreb om kærlighed eller frugtbarhed, eller i lyset af forskellige historisk kendte konventionelle eller juridiske detaljer om indgåelse af ægteskab i germanske og nordiske samfund.

Sundqvist diskuterer videre begrebet "tempelpenge" i forbindelse med guldgubberne. Watts bud er, at guldgubberne har været brugt som en slags kultisk valuta, vel at mærke uden at have cirkuleret i den almindelige vareudveksling. Nærmest er de blevet brugt i egentlige kulthandlinger, som offergaver. Sundqvist mener, at henvisningen til det bibelske begreb "tempelpenge" i den forbindelse kan virke misvisende, da der her skulle være tale om en årlig skat til templet i en standardiseret valuta, hvor Sundqvist mener, at guldgubberne er for små og tynde til at have en reel økonomisk værdi. Han lægger i stedet

vægt på deres symbolske værdi og mener, de bør opfattes som takoffergaver eller votiver. I synteseartiklen suppleres med den lettere modstridende information, at tempelpenge var valuta, der kun kunne erhverves i tempeldistriktet med det eksklusive formål at købe *kosher* offerdyr. At der faktisk har eksisteret en art tempelskat i det førkristne Norden, hvor et større opland har været underlagt en pligt til at sende tribut til at opretholde en helligdom og et specialiseret præsteskab, understøttes af sagalitteraturen, hvor det kaldes *hofioll*, og af Adam af Bremens berømte beskrivelse af helligdommen i Uppsala.

Et argument mod *ex voto*-tolkningen af guldgubberne, som fremhæves i bogens synteseartikel, er det faktum, at guldgubberne er masseproduceret, hvilket antyder, at de ikke er fremstillet og deponeret løbende som led i opfyldelse af individuelle, personlige bønner, men snarere indgår som led i store kollektive handlinger. En nyligt foreslået tolkning af guldgubberne som en art festivalbilletter eller pilgrimsmærker af Charlotte Bastrup afvises af dette symposium som usandsynlig. Ideen om, at guldgubberne har været klistret fast på højsædestolper eller tagbærende stolper i kulthuse afvises også, dog ikke samstemmende. Man hæfter sig ved, at gubberne er så skrøbelige og små, at de ikke har været egnet til offentlig fremvisning, og at de må være lavet til et specialiseret formål af meget episodisk karakter. Med tanke på guldgubernes koncentration på centralpladser og tilknytning til kulthuse er det oplagt at tænke på bedre kendte kultcentre fra oldtiden, hvor specialiserede præsteskaber opretholdtes, i tråd med tolkningen som kultisk valuta. Detaljerne i disse kulthandlinger og udvekslinger er et spørgsmål, som gerne skal tages op i det næstkommende symposium. Denne anmelder føler sig inspireret til at foreslå, at guldgubberne kunne være udmøntet ved store årlige festivaler på

centralpladserne, hvor et stort opland har betalt tribut i form af naturalier, såsom øl og offerdyr, og som modydelse eller kvittering modtaget de små symbolsk ladede guldstykker, der forholdsvist hurtigt er blevet deponeret i "tempeldistriktet" af de fromme deltagere i løbet af offerfesten.

Spørgsmålet om guldgubernes funktion er nært forbundet med spørgsmålet om, hvad de forestiller. Forskningen har længe været delt i to lejre. Den ene retning hævder, at der er tale om gudebilleder. Figurerne søges identificeret med kendte gudeskikkelser fra nordisk mytologi, som den kendes fra vikingetidens og især middelalderens kilder. I mangel af bedre kan man kalde denne tilgang den mytologiske eller ikonologiske skole. Den anden retning mener, der er tale om afbildninger af mennesker, måske idealiserede tilbedere eller personer, der indgår i forskellige rituelle eller ceremonielle sammenhænge. De to grundholdninger er ikke kun karakteristisk for studiet af guldgubber, men gælder også for andre dele af den yngre jernalders ikonografi, såsom guldbraketeater og figuriner. Den mytologiske skole har indtil videre domineret synet på den yngre jernalders billedverden, hvor stort set en hvilket som helst menneskelignende figur nærmest per automatik er blevet tolket som et gudebillede. Det interessante ved denne publikation er, at vægtskålen for guldgubernes vedkommende nu synes at være tippet til fordel for en ikke-mytologisk tolkning.

Konklusionen, at der sandsynligvis ikke er tale om gudebilleder, støttes for det første af det faktum, at der tilsyneladende ikke kan findes sikre attributter tilhørende de velkendte nordiske guder på guldgubberne. For det andet drages der i denne publikation en vigtig lektie af det komparative materiale, hvor afbildning af menneskelige tilbedere er almindelig på f.eks. romerske metalblik og terrakottafigurer deponeret som gaveofre og votiver

i templer. For denne anmelder har denne delikate konsensus, der nok ikke godtages af alle symposiedeltagerne, også konsekvens for tolkningen af figurinerne, der jo ofte tolkes som idoler, men ligeså godt i dette lys kan forstås som billeder af tilbedere – såvel som guldbrakteaterne. Jeg vil mene, at der med denne bog og den nye konsensus om guldgubberne logisk set også er tale om et forsigtigt opgør med faderen til den moderne mytologiske skole, den tyske historiker Karl Hauck (1916-2007).

Ud over Haucks store arbejde med de nordiske guldbrakteater i perioden 1969 og frem, publicerede han i løbet af 1990'erne nogle få artikler med tolkninger af guldgubberne. Begge objektgrupper anså Hauck for at vise billeder af de germanske eller nordiske guder. Som leder af forskningsprojektet *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* samlede Hauck en gruppe forskere fra flere forskellige fag omkring sig, og oplærte nye generationer. Hans tolkninger har vundet mange følgere, men også en del kritikere. Hans videnskabelige bo opbevares på ZBSA og forvaltes af den ene redaktør af denne bog. Watt dedikerer sin indledningsartikel til hans minde. Flere af bogens forfattere er ikke i tvivl om det korrekte i Haucks tolkninger af guldbrakteater og guldgubber. Kritiske bemærkninger findes spredt i andre artikler. En mere systematisk gennemgang af Haucks bidrag til guldgubernes tolkning, den sidste artikel før syntesen, er derfor bemærkelsesværdig i sin kritik.

Sigmund Oehrl er en førende autoritet på de gotlandske billedsten og har i løbet af sin forskning haft adgang til Haucks upublicerede tolkninger af disse, baseret på afstøbninger foretaget i 1950'erne. Oehrl er således godt rustet til at vurdere Haucks særlige ikonografiske metode. Denne metode tager som sagt udgangspunkt i præmissen, at guldgubernes billeder uden tvivl afbilder nordiske

guder. De romerske votivblik anså han for direkte forbilleder, hvilket Oehrl og andetsteds Flecker af gode grunde finder usandsynligt. Votiv-billeder af Jupiter med langscepter koblede Hauck derefter med Adam af Bremens beskrivelse af Thor-billedet i templet i Uppsala, hvor Adam beskriver dette billede som netop lignende Jupiter, da denne var udstyret med et scepter, og tolkede derfor stavbærerne på guldgubberne som Thor-billeder. Adam beskriver videre Frej som fallisk, og derfor er guldgubberne med tydelig mandskøn Frej. Kvinderne på guldgubberne er Freja, da de har et brystsmykke, ligesom Freja ifølge Snorri Sturluson ejer smykket Brisningamen, eller har en fugleham, hvilket Hauck ser spor af i udfyldningen af kvindefigurerens sjaler, hvilket dog lige så godt kan opfattes som signatur for pels eller grov uld. Flere ikonografiske eksempler demonstrerer, hvordan Haucks tolkninger bygger på ophobning af indikatorer, overfortolkninger og cirkelslutninger.

Oehrls kritik rammer hovedet på sømmet og synes ikke kun gældende for Haucks arbejde med guldgubberne. I denne anmelders optik er Haucks studier af guldbrakteaterne behæftet med nøjagtig samme type fejltolkninger. Derfor undrer det også, at der i Oehrls artikel indledningsvist gives et positivt referat af Haucks arbejde med guldbrakteaterne, ledsaget af en generel afvisning af kritik af hans værk. Det anføres, at Haucks værk og tolkninger, der nok er voluminøst, komplicerede og delvist hypotetiske, anerkendes af de forskere, der kender materialet bedst. Hans kritikere antages ikke at have læst eller forstået nok af dette værk. Denne afvisning er et velkendt, ja nærmest rituelt forsvar for Hauck. Skyldes denne apologese eventuelt det interne *peer review* blandt workshop-deltagerne? Kontrasten til resten af artiklen er slående. Selv om der gennem publikationen således falder flere kritiske kommentarer

til Haucks tolkninger, er tiden åbenbart endnu ikke moden til at opnå enighed eller til at øve en konsekvent kritik af større dele af værket.

Da denne bog jo kun er den første i en planlagt serie, er der flere kort berørte emner, som man kunne overveje at sætte til diskussion eller afklaring i kommende bind. Guldgubbefigurernes beklædning, især den såkaldte kaftan, er indgående diskuteret i det foreliggende bind. Man kunne nok med fordel dykke dybere ned i betydningen af et andet udbredt kostume på guldgubberne, nemlig nøgenheden. En klassisk kunsthistoriker og en religionshistoriker kunne eksempelvis konsulteres omkring begreberne "guddommelig", "heroisk" og "kultisk" eller "rituel" nøgenhed. Blandt nordiske arkæologer har den almindelige mytologiske tolkning af de nøgne figuriner, brakteatfigurer og guldgubbefigurer fundet støtte i den første kategori. Oehrl nævner dog kort kultisk nøgenhed som en mulighed i tråd med en ikke-mytologisk tolkning af guldgubberne. Denne anmelder har før i dette tidsskrift plæderet netop for, at kultisk eller rituel nøgenhed er relevant for guldbrakteaterne og figurinerne (Kuml 2006 og 2019).

Et vigtigt emne, der er meget oppe i tiden, er klimatiske kriser og pandemiers samfundsforandrende effekt i historisk perspektiv. Torun Zachrisson indsætter guldgubberne i debatten om centraliseringsprocesserne mod de nuværende skandinaviske riger, hvor det bemærkes, at guldgubberne tilsyneladende tilhører et tidligt stadie og koncentrerer sig på centralbygder, som har udspillet deres politiske rolle før vikingetidens rigsdannelse. Svante Fischer understreger, at guldgubbebæfenomenet afspejler et stilistisk nybrud i forhold til ældre germansk jernalder, men på samme måde tilsyneladende udspiller deres ideologiske rolle i løbet af et par generationer. Michaela Helmbrecht pointer

er, at der netop sker et ikonografisk brud med tidligere traditioner i vikingetiden. Flere forfattere fremhæver guldgubbernes ligheder med de samtidige hjelmpanelers figurer. Den vigtige forskel er, at figurerne på hjelmene er svært bevæbnede våbendansere, ryttere, vilddyrsvævingere, tvekæmpere og paraderende krigere, mens guldbæfenomenet kun undtagelsesvis har våben i hånd. En af workshopens konklusioner er derfor, at vi på disse to forskellige objekt-kategorier ser datidens elite fremstille sig selv i to forskellige sociale sammenhænge. Flere af bidragsyderne er i tråd hermed inde på en tolkning af guldgubberne som udtryk for det, der med et lidt vagt begreb ofte kaldes "frugtbarhedskult". Et forslag fra denne anmelder kunne være, at fraværet af våben afspejler fredhelighed i "tempeldistriktet"? Man kan her henvise til Germania, kap. 40,3, der fortæller, at alle våben er under lås og slå hos Nerthus-dyrkerne under hendes festival.

I det mindste Bente Magnus ser tydeligvis tiden forud for guldgubbernes opkomst som domineret af en frugtbarhedsreligion med bl.a. fallosdyrkelse, i kontrast til et efterfølgende samfund domineret af et krigeraristokrati, men hvor nogle af guldgubberne menes at pege tilbage mod en ældre kult. Watt bemærker, at "Numerous myths have sprung up on the European continent during the Migration Period" (s. 51). Jeg vil dog mene, at det kun er med hensyn til nogle af de heroiske digte og fortidssagaer om helte og sagnkonger, at det kan demonstreres, at kernen baserer sig på begivenheder i folkevandringstiden og på denne vis stammer fra denne tid. At nogle af myterne, altså fortællingerne om guderne, skulle være opstået i folkevandringstiden, er jeg bekendt med, også er Lotte Hedeagers holdning, men dette synspunkt har vist ikke vundet større tilslutning. Som jeg forstår Watt og Magnus, mener de, at en ældre tilbedelse af vanerne i løbet af fol-

kevandringstiden udfordres af en ny kult centreret om aserne og Odin, men at i det mindste nogle af guldgubberne afspejler en fortsættelse af vane-tilbedelsen eller med andre ord en "frugtbarhedskult".

Der er en lang tradition blandt især skandinaviske arkæologer for at formode et slags religionsskifte eller reformation i løbet af yngre jernalder, gående tilbage til teorier fremsat af Henry Petersen, Bernhard Salin og Sune Ambrosiani for over hundrede år siden. Karakteristiske symbolladede objekter anskues i forlængelse heraf ofte i lyset af en sådan gennemgribende samfundsforandring forstået som en ideologisk nyorientering af "nye fremvoksende eliter". Traditionelt har det været brakteaternes billeder, man har taget til indtægt for hypotesen, at dyrkelsen af Odin, under påvirkning af indvandring eller kulturoverførsel sydfra i folkevandringstiden, er vundet frem hos en ny krigerelite, som konkurrent til en ældre hjemmehørende frugtbarhedscentreret bondereligion rettet mod guder af vane-slægten. Teorien kan dog let overføres på eller udvides til guldgubberne, som det synes tilfældet for i det mindste nogle forfattere i denne publikation. Om den afgørende forandring anses at være sket i ældre eller yngre germansk jernalder, er måske mest et udtryk for, hvilken forsker der ytrer sig, men den store fokus i de sidste år på klimakatastrofen i år 536 og påvisningen af Den Justinianske Pests udbredelse også i Nordeuropa har nok været med til at rykke fokus mod overgangen mellem ældre og yngre germansk jernalder frem for folkevandringstidens tumult.

Det skal her bemærkes, at selvom denne gamle teori om konflikten mellem aser og vaner som udtryk for et historisk forløb også er populær blandt nutidige arkæologer i nye udformninger, så er den i sin oprindelse spekulativ. Hvis man konsulterer diverse introduktionslitteratur og opslagsværker forfattet af religionshi-

storikere med baggrund i nordisk filologi, så må man konstatere, at denne forståelse mest gør sig gældende blandt arkæologer.

Ekspertise fra andre fag end arkæologi kan med fordel konsulteres på et kommende symposium for at klarlægge begrebet "frugtbarhedskult" generelt og mere specifikt i forbindelse med nordisk førkristen religion. En diskussion af, hvilket kildegrundlag der er for ideen om, at asernes vandring og konflikt med vanerne skulle afspejle en historisk udvikling eller hændelse, ville også være på sin plads for at afgøre, om en "ældre frugtbarhedsreligion", eller hvorvidt enten ase- eller vanedyrkelse kan siges at manifestere sig i guldgubbernes billeder.

Afslutningsvis må det pointeres, at der her er tale om et nyt standardværk. Guldgubberne som forskningsfelt er blevet bragt et stort skridt frem. Det vigtigste resultat for denne anmelder er, at konturerne til en ny konsensus har manifesteret sig, nemlig at guldgubberne sandsynligvis skal ses som afbildninger af mennesker: Fromme tilbedere og eventuelt kultspezialister eller høvdinge, som sponsorer af de hellige handlinger. Denne konklusion vil efter min mening ikke kun have betydning for forståelse af guldgubberne, men viser også at der er behov for at gentænke almindeligt udbredte fortolkninger af beslægtet billedmateriale. Værkets resultater bør desuden få følger for forståelsen af den yngre jernalders religion og samfundsorganisering mere generelt. Et paradigmeskifte er dog en langsom proces, og værkets konklusioner vil nok længe fremover skabe uenighed. De forskellige bidrag vidner således også om nogle fastgroede forståelser af jernalderens religion og ikonografi, der fortsat trænger til en grundig diskussion. De næste bind i serien afventes med spænding.

*Kent Otte Laursen
Malling*